

SES BİLGİSİ ÖZELLİKLERİNİN DİLİMİZİN ESTETİK YAPISINDAKİ ETKİLERİ ÜZERİNE

Zeynep KORKMAZ

1. Ş. Arkeoloji alanındaki araştırmaların verdiği sonuçlara göre çok eski tarihî dönemlere kadar inen Türk dili, günümüzde Asya'dan Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir alanda, çeşitli lehçe kolları ve bunlara bağlı ağızlar ile varlığını sürdürmektedir. Bunlar içinde bizim yazı dilimizi oluşturan Türkiye Türkçesi de bilindiği üzere, MS VIII. yüzyıldaki Eski Türkçenin Köktürk döneminden beri tarihî gelişme ve dallanma boyutları açısından izlenebilir bir Türk dili kolu olarak yol almış ve almaktadır.

Her dil gibi Türk dilinin de kendine özgü yapı ve işleyişinden kaynaklanan bir kimliği ve bu kimliğin, dilimizin geçirdiği tarihî dönemlere ait yüzlerce ve binlerce yıllık kültür birikim ve etkileşimlerini de içine alan bir gelişme süreci vardır. Türk dili, geçirdiği bu tarihî gelişme süreçleri boyunca, çeşitli nedenlere bağlı birtakım şekillenmelere uğrayarak günümüze Batı Türkçesi kapsamında Kuzey ve Güney-Batı Türk lehçeleri, Doğu Türk lehçeleri, Altay sahası lehçeleri gibi birtakım lehçe gruplarına bağlı lehçelere ayrılarak uzanagelmıştır.

Bizim bu yazıda ele alacağımız konu, -dolayısıyla üzerinde duracağımız lehçe- konuşma ve yazı dilimiz olan Türkiye Türkçesidir.

Türkiye Türkçesi, yapı ve işleyişinin ayrıntılarına doğru inildikçe; insan, toplum, millet ayrılığından ve zamana bağlı çeşitli kültür değerlerinden etkilenen, aynı zamanda bunlara hükmeden çok yönlü ve derin anlamlı bir sistem olarak karşımıza çıkar. Gerçi, sesleri oluşturan konuşma cihazı ile işitmeyi sağlayan mekanizma bütün insanlarda aynıdır. Ancak, dillerde kavimden kavme ve toplumdan topluma değişen birtakım ayrılıklar yer aldığı için, ister istemez dilin yapısında da bu ayrılıklardan kaynaklanan birtakım

farklı şekillenmeler ortaya çıkar. Bu durumun sonucu olarak da diller toplumdaki topluma kendi yapı ve işleyişlerine uygun düşen sesleri seçerler.

Ayrıca, bir dilin lehçeleri arasında zamanın getirdiği sosyal, kültürel, etnik vb. koşullara bağlı değişimler dolayısıyla da birtakım çeşitlenmeler görülebilir. Bu nedenle her dil gibi bizim dilimiz de zaman ve mekân içindeki akışında durgun (*statik*) bir yapıya sahip olarak yol almaz. Çeşitli şekillenmelere girebilir ve girmiştir de. Söz gelişi, Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine uzanan değişim ve gelişmeler sırasında çeşitli sözlerde kendini gösteren; *bağarsuk > bağırsak, kurugsak > kursak, kör- > gör-, tirsek > dirsek, tavışkan > tavşan, tarıglag > tarla, ısıtma > sıtma, ıldız > yıldız, irak > yırak, ur- > vur-, ayva > hayva, ödünç > öndüç, Brussa > Bursa* gibi örneklerde yer alan ses değişimleri ile Eski Anadolu Türkçesindeki -ASI, -TAÇI, ISAR gibi gelecek zaman gösterme niteliğindeki kipleri oluşturan eklerin, günümüze uzanan değişim ve gelişmelerle Türkiye Türkçesi yazı dilinde bugün yalnızca -ACAK biçimiyle yerleşmiş olması; bunlar dışında dilimize karşılıklı kültürel etkilerle Arap, Fars vb. yabancı dillerden geçmiş olan şekillerin, Türkçenin yapı ve işleyiş ölçülerine uygun birer değişim ve gelişmeden geçerek Ar. *meçhul > TT. meçhul; kasden > kasten, müdhiş > müthiş, müsbet > müspet*; Far. *cuft > çift, hançere > hançere, güstâh > küstah, safvet > saffet* vb. biçimlere dönüşmüş olması da Türkçenin yapı ve işleyişindeki çeşitli ses değişimi kurallarına bağlı gelişmelerdendir. Bu değişimlere elbette Türkiye Türkçesinin dil bilgisi kitaplarında yer alan daha başka örnekler de eklenebilir.¹

Görülüyor ki ses bilgisinin bu nitelikteki değişimleri, genellikle dilin yapı ve işleyişinin gerekli kıldığı birtakım ses olaylarının tarihî, coğrafi ve kültürel şekillenme koşullarına bağlı değişimlerinden kaynaklanmaktadır. Buna karşılık bazı olaylar da doğrudan doğruya dile estetik bakımdan bir şekil verme nitelik ve özelliğini taşımaktadır. Dilimizin önemli kurallarından biri olan *ünlü uyumları* ile çeşitli *ünlü ve ünsüz benzeşmeleri* ve yine çeşitli seslerin tarihî gelişme süreçlerine bağlı şekillenme ve gelişimleri gibi olaylar, kanımızca bu nitelikte değişimlerdir.

2. Ş. Ayrıca bir dilin yapısı; onu oluşturan ses bilgisi, şekil bilgisi, cümle yapısı ve bu yapıların tarihî gelişme koşullarına bağlı birbirinden farklı şekillenmelerinin bilinmesi ile anlaşılır. Ne var ki bütün bu konuların elle tutulur birer değer kazanabilmeleri de ancak o dile ait ses bilgisinin yardımı

1 Bu konuda daha başka örnekler için, T. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara 1993, s. 34-113; V. Çoşkun, *Türkçenin Ses Bilgisi*, İstanbul 2010, s. 40-114 arasındaki konumuzla ilgili örneklerle bakılabilir.

ile gerçekleştirilebilir. Ses bilgisinin yardımı olmadan dilimizin yapı ve işleyişindeki çeşitli şekillenmelerin ve yukarıda işaret edilen hususların somut olarak aydınlatılması mümkün değildir. Bu nedenle ses bilgisi, bir dilin yapı ve işleyişinin anlaşılmasında ve yazıya aktarılmasında temel görevi yüklenmiş bir mihenk taşı niteliğindedir.

Bu kısa açıklamadan sonra, ses bilgisinin dilimizdeki iki temel nitelik ve özelliği üzerinde dururken önemle belirtilmesi gereken husus:

1- Yukarıda kısaca açıklandığı üzere, bir yandan dilin ve ona bağlı lehçelerin temel yapılarındaki çeşitli konuların ve bunlarla ilgili olayların gerçekleştirilmesini yani onların elle tutulur somut birer değer durumuna gelmelerini sağlamak,

2- Dilin estetik yapısını oluşturan çeşitli ses bilgisi olaylarını gerçekleştirmektir. Ses bilgisinin bu işlevi aslında söyleyişi kolaylaştıran, dilin işleyişine çeki düzen veren ve dolayısıyla onun estetik yapı ve görünüşünü düzene sokan bir işlemdir.

Eldeki yazının konusu, ses bilgisinin dilin estetik yapısı üzerindeki etkileri olduğundan aşağıda yalnız bu nitelikteki bazı değişimler üzerinde durmakla yetineceğiz.

3. §. Dilimizin yapı ve işleyişinde estetik nitelik taşıyan veya estetik niteliği ağır basan başlıca olaylar, çeşitli ünlü ve ünsüz değişimleri ile bunların birbirini etkileyen değişimlerinden kaynaklanan şekillenmelerdir. Şimdi bu durumu, yazı dilimizdeki bazı şekillenmelere işaret ederek açıklamaya çalışalım:

1. Ünlü Uyumu ile İlgili Değişimler:

Bilindiği üzere ünlüler, dilin yapısına estetik bir değer katan melodili seslerdir. Türkçenin ünlüleri incelik-kalınlık, düzlük-yuvarlaklık, uzunluk-kısalık vb. çeşitli söyleyiş özellikleri dolayısıyla sayıları 21'e ulaşan² bir genişlik taşımaktadırlar. Ayrıca ünlülerin yapıları bakımından vurgu ve tonlama özellikleri de göstermiş olmaları, onları dilin etkin ses üyeleri durumuna getirmiştir. Türkiye Türkçesinde, dilimizin yapı ve işleyişi açısından, ünlüler birkaç yönden düzenli bir değişime uğramışlardır. Dilin belirgin estetik özelliklerini oluşturan bu ünlü benzeşmeleri; dil bilgisi kitaplarında *ünlü uyumu* başlığı altında, *dil benzeşmesi* ve *dudak benzeşmesi* olarak iki gruba ayrılmış bulunmaktadır. Bunlardan:

2 V. Çoşkun, *Türkçenin Ses Bilgisi*, s. 41

A) *Dil benzeşmesi*; Türkçe kelimelerin ilk hecesindeki kalın ünlüyü kalın ünlülerin, ince ünlüyü ince ünlülerin izlemesi biçiminde bir ses uyumudur: *anla-*, *anlaş-*, *kapak*, *uzak*, *yakın*, *sıcak*, *soğuk*, *olay*, *kolay*; *elek*, *yelek*, *bilgi*, *silgi*, *bölüm*, *ölçü*, *üleş-*, *ülkü* gibi. Bu olayda değişim ve benzeşme *a*, *ı*, *o*, *u* ve *e*, *i*, *ö*, *ü* gibi kalın ve ince ünlülerde kendini göstermektedir.

B) *Dudak benzeşmesine* gelince bu da dilin seslerini düzlük-yuvarlaklık açısından ayarlayan bir ses değişimidir.

Kendi içinde:

a) *kaçak*, *saçak*, *tarak*, *yanak*; *elek*, *esmek*, *kesmek*, *yemek* örneklerinde görüldüğü üzere düz-geniş ünlüleri, düz-geniş ünlülerin;

b) *ılık*, *kırık*, *kısıık*, *yastık*; *iki*, *ilık*, *için*, *işit-* örneklerinde görüldüğü gibi düz-dar ünlüleri, düz-dar ünlülerin;

c) *açık*, *alın*, *kalın*; *delik*, *kesik*, *yenik* vb. örneklerde görüldüğü üzere düz-geniş ünlüleri düz-dar ünlülerin;

ç) *bıçak*, *sıcak*, *yılan*; *ile*, *dilek*, *işler* gibi örneklerde görüldüğü üzere de düz-dar ünlüleri düz-geniş ünlülerin izlemesi gibi uyum biçimleri göze çarpar.³

d) Bunlara bir de düzlük-yuvarlaklık özelliğine dayanan örnekler eklenebilir. Bu nitelikteki ünlü uyumunda düz-geniş ünlüyü, düz-geniş ünlünün, düz-dar ünlüyü de düz-dar ünlünün izlemesi gibi bir değişim yer almaktadır. *Anla-*, *alacak*, *arслан*, *başak*, *saçak*; *elek*, *ele-*, *esnek*, *yelek*; *ılık*, *ılımlı*, *ikilik*, *işsizlik* gibi.

e) Bu konuya düzlük-yuvarlaklık açısından bakıldığında dar-yuvarlak ünlüyü dar-yuvarlak ünlülerin, geniş-yuvarlak ünlüleri de yine dar-yuvarlak ünlülerin izlediği görülüyor: *Uslu*, *uzun*, *ulu*, *kuzu*, *ünlü*, *üzüm*, *üçlü*; *oluk*, *yoluk*, *göçük*, *ölüm*, *ölçü* gibi.,

f) Bu noktada ünlüler arasında düzlük-yuvarlaklık uyumu da söz konusudur: *Bucak*, *kucak*, *uçak*, *yulaf*, *kulak*; *üçgen*, *üleş-* örneklerinde görüldüğü üzere, dar-yuvarlak ünlüleri düz-geniş ünlüler izlemektedir: *Oda*, *orman*, *olay* örneklerinde ise geniş-yuvarlak bir ünlüyü geniş-düz bir ünlü izlemektedir.

Yukarıda sıralanan değişik nitelikteki uyum örneklerinde görüldüğü üzere, Türkçede dil ve dudak benzeşmelerine dayanan ünlü uyumları düzenli ve kurallıdır. Uyum dışı örnekler ise çok sınırlıdır ve uyumsuzluğun

3 Sınıflandırma Türleri için bk. V. Çoşkun, *age.*, s. 46-47.

özel sebepleri vardır. Bu nedenle Türkçenin ünlülerinde görülen, bir sisteme bağlı bu düzenli uyumlar, bu uyumlara paralel olarak dilimizde estetik bir yapı ve uygulama özelliğinin de varlığını ortaya koymaktadır.

4. §. Ünsüz özelliğine dayanan bir değişim türü de dilimize yabancı dillerden geçmiş olan kelimelerde, kelime sonunda yanyana bulunan iki ünsüzün söylenmesindeki güçlük dolayısıyla bu güçlüğü gidermek için iki ünsüz arasına dar bir ünlünün eklenmiş olmasıdır. Ar. *asl*> T. *asıl*, Ar. *hüzn*> T. *hüzün*; Far. *āsmān*>T. *āsuman*, Far. *serv*>T. *servi*, Fr. *station*>T. *istasyon* ve *bir+cik'in*>*biricik'e*, *az+cık'ın*>*azıcık'a* dönüşmesi gibi. Bu değişimler, söyleyişi kolaylaştırma ve güzelleştirme eğiliminden kaynaklanan değişimlerdir. Bu türlü olayların dil üzerindeki etkileri açısından daha başka örnekler de gösterilebilir.

5. §. Boğumlanma yer ve biçimleri dolayısıyla ünsüzlerin de kendilerine özgü bazı özellikleri vardır. Bu nedenle ünlü-ünsüz kaynaşmasında bu nitelikteki ünsüzlere özgü belirli özelliklerin, yanındaki ünlüyü etkilemesi sonucu, ünlü-ünsüz etkileşmesinden kaynaklanan değişimler göze çarpar. Söz gelişi *anla-yor* kelimesindeki *y* ünsüzünün ünlü daraltma etkisi dolayısıyla bu kelimenin *anlıyor* biçimine dönüşmesi gibi. Bunlara *alıyor*>*alıyor*, *gezeyor*>*geziyor*, *güleyor*>*gülüyor*, *yokarı*>*yukarı* vb. örnekler de eklenebilir. Ancak, genel olarak bu türlü ses bilgisi değişimlerinde, değişimlerin bir kısmı dilin yapı ve işleyişinde bir uyum ve güzellik sağlamak üzere yer aldığı hâlde, bir kısım değişimlerde de yukarıda sıralanan birkaç örnekte görüldüğü üzere, sesler ile ünlü-ünsüz birleşimleri arasında ve özellikle yabancı kelimelerden alınan örneklerde görülen ses uyumsuzluklarını giderme amacıyla dayanan değişim ve benzeşmeler kendini gösterir. Böylece dilimiz, bir yandan dilin ses yapısına uygun olarak kendi bünyesindeki sesler arasında bir uyum ve kaynaşma özelliği sağlayan estetik amaçlı değişimlerden geçerken bir yandan da yabancı dillerden geçmiş olan şekilleri kendi yapı ve işleyişi ile kaynaştırma özelliği gösteren değişimlerden geçer. Böylece -yukarıda sıralanan sınırlı örneklerde görüldüğü gibi- ünlü-ünsüz, ünsüz-ünsüz kaynaşmasını sağlayan değişimler ile vurgu ve tondan kaynaklanan ses değişimleri oluşur. Bu nedenle de bu nitelikteki değişim türleri görüşümüze göre bir yandan dilin fizyolojik yapısındaki işleyiş ölçü ve kurallarının gerekli kıldığı değişimler olurken bir kısmı da yine yukarıda işaret edildiği gibi, doğrudan doğruya dilin estetik yapısı ile ilgili değişimler niteliğindedir.

2. Dilimizin Vurgu ve Ton Özellikleri:

6. §. Bilindiği üzere bir dilin şekillenmesinde yukarıda özet olarak açıklanan ünlü, ünsüz olay ve değişimleri dışında, yine dilin ses yapısında kendini gösteren vurgu ve ton özellikleri de önemli bir yer tutar. Dilin görevsel dil bilimi (*fonologie*) diye adlandırılan ses bilgisi bölümü, genellikle dilde anlam ayırt edici değişimlerden kaynaklanan özellikleri içerdiği için, bu özellikler bir yandan dilin işlev ve anlam yapısını ilgilendirirken bir yandan da estetik yapısını ilgilendirmektedir. Vurgu ve tonun dildeki önemi de dilin anlam ve estetik yapısında kendini gösteren şekillenmelerden kaynaklanmış olmasındandır. Bunlardan kelime vurgusu, konuşma metinlerindeki ses dalgalarının birbirinden farklı frekanslarından yani birbirinden farklı soluk baskılarından, bir başka deyimle dildeki bir hecenin diğerine veya diğerlerine göre daha güçlü, daha şiddetli olarak söylenmesinden⁴ kaynaklandığı için, bu durum bir yandan dilin normal akışındaki şekillenmeyi sağlarken bir yandan da anlam ayırt edici bir unsur olarak kendini gösterir. Türkçemizde vurgu genellikle kelimelerin son hecelerinde yer alır. Ancak anlam açısından türlü şekillenmelere giren bir konuşma metninin seyri izlendiğinde bu konuşmada yer alan bazı kelimelerin belirli hecelerinin ötekilerden daha güçlü vurgulanmış olması, o cümlenin anlamca en belirgin noktasının tespitini sağlamış olur. Söz gelişi “*Pazartesi günü birlikte yola çıkıyoruz*” cümlesi ile “*Pazartesi günü birlikte mi yola çıkıyoruz?*” cümleleri arasındaki vurgu farkları, yukarıda belirtilen cümleler arasındaki anlam ayrılıklarından kaynaklanmaktadır. Bir yargı bildirme niteliğindeki birinci cümlede vurgu *birlikte* kelimesinin son hecesinde yoğunlaştığı hâlde, bir soru sorma niteliğindeki ikinci cümlede ise *birlikte mi?* Kelimesinin *-mi?* soru eki üzerinde yoğunlaşmıştır. Görülüyor ki bu iki cümlenin vurgulanış biçimi, bir yargı cümlesi ile bir soru cümlesi arasındaki anlam ayrılığından kaynaklanan vurgu farkını ortaya koymaktadır.

Ayrıca vurgu ses yapıları aynı ancak anlam yapıları birbirinden farklı olan sözlerde de anlam ayırt edici bir özellik taşır. Söz gelişi *kara göz* “siyah göz”; *Karagöz* “özel ad” *kırk bayır* “arazide dağ sırtı” ile *kırkbayır* “sindirim sisteminde bir organ” *var-dı* “var idi”, *var-dı* “gitti, ulaştı”, *gül-dü* “gül idi”, *gül-dü* “gül- fiilinden geçmiş zaman kipi”, *basma elbise* ile *damarıma basma* şekilleri⁵ arasındaki vurgu farkları da dilde anlam farkı yaratan bir özelliktir. Dolayısıyla kelime vurgusu *baca/bacadan*, *kabuk/kabuklu*, *dinle/dinlemek*, *örümcek/örümcekler* örneklerinde de görüldüğü üzere kelimelerdeki şekil

4 A. B. Ercilasun, *Türkçenin Hece Yapısı, Türk Dili ve Kompozisyon*, Ekim Kitabevi, Bursa 2005, s. 98.

5 Daha ayrıntılı bilgi için bk. T. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara 1990, s. 114-123.

değişmeleri ile paralel olarak yer değiştirebiliyor.⁶ Sonuç olarak vurgu, konuşan ile dinleyen arasında karşılıklı ve doğru iletişim sağlayan bir anahtar niteliğindedir.

7. Ş. Bu noktada, dili estetik açıdan şekillendiren bir ses özelliği de tondan gelmektedir. Söz gelişi *Yarın bana geleceksiniz* gibi bir yargı (hüküm) cümlesi ile *Yarın bana gelecek misiniz?* biçimindeki bir soru cümlesi arasında, ton açısından da bir fark göze çarpmaktadır. Böylece cümle biçimlerindeki çeşitlenmelerde cümlenin türüne ve cümlelerde belirtilmek istenen birbirinden farklı anlamlara bağlı olarak tonların yerlerinde de değişimler görülür. Her cümlede alıcının dikkati çekilmek istenen en az bir kelime vardır. Bu kelime vericinin alıcıya verdiği mesajda, anlamca en önemli kelime niteliğindedir. Bunun dışında bir cümlede o cümle için anlamca daha az önemli olan veya yalnızca anlama biçim veren kelimeler de yer alabilir. Burada o cümlenin en önemli olan kelimesi *melodi doruğunu* oluşturan kelimedir.

Yukarıda yapılan kısa açıklamadan anlaşılacağı üzere, konuşmalarda belirtilen duygu ve anlam yapısına göre, cümlenin ton yapısı da bu yapılarla uygun şekillenmelere girmektedir. Bu yazıdaki amacımız çok çeşitli konuşma türlerindeki bütün tonları sıralamak değil, doğrudan doğruya dildeki çeşitli şekillenmelerde vurgu dışında tonların da yer aldığını belirtmek olduğundan örneklere dayalı uzun boylu açıklamalara girmek istemiyoruz.⁷ Yalnız önemle belirtelim ki gerek cümle türlerine gerek cümlelerde yer alan konuşma metinlerinin anlam açısından belirttiği ayrılık ve özelliklere göre, konuşmada vurgu ve ton ayarlaması da kendini gösteriyor. Burada vurgu ses bilgisinin anlam yapısını, ton da estetik yapısını etkilemektedir.

Fonetik laboratuvarlarında ton konusunda yapılan çalışmalardan alınan sonuçlara göre, her cümlede alıcının dikkati çekilmek istenen en az bir kelime vardır. Bu kelime vericinin alıcıya verdiği mesajda, anlamca en önemli kelime niteliğindedir. Bunun dışında bir cümlede, o cümle için anlamca daha az önemli olan ya da yalnızca anlama biçim veren kelimeler de yer alabilir. Bu durumda da en önemli olan kelime, cümlelerin melodi doruğunu oluşturur. Bu kelime ile ilişkili olarak daha az önemli veya cümleye yalnız biçim veren kelime ve şekiller de yer alabilir. Böyle bir cümlede, verilen mesajın amacı açısından en önemli olan kelime, o cümlenin melodi doruğunu

6 Vurgu konusunda daha ayrıntılı bilgiler için bk. N. Selen, *Entonasyon Analizleri*, Ankara 1973, s. 15 ve ö.; V. Çoşkun, *Türkçenin Ses Bilgisi*, İstanbul 2010, s. 15 ve ö.; T. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara 1990, s. 115 ve ö.

7 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. N. Selen göst. e. s. 15-88; V. Çoşkun göst. E, s. 106-133; T. Banguoğlu, göst. E, s. 114-128.

(*Melodiegipfel*) oluşturur. Bu tip cümlelerde, daha az önemli olanlar ile cümleye sadece biçim verenler, melodi doruğunun öncü ve artçıları niteliğindedir. Eğer cümle tek kelimelik ise melodi doruğunu söz konusu kelimenin tek bir hecesi oluşturur. Ötekiler bu doruğun önünde duran öncü ve artçı heceler niteliğindedir. Söz gelişi *okuyor, veriyor, tutamaz, göremez* gibi yalın bir bildiri cümlesinde melodi doruğu vurgunun yer aldığı *-ku-, -ri-, -ta-, -re-* hecelerindedir. *Sayın bakanın dün verdiği demeç kamuoyuna açıklandı* gibi bir cümlede ise *bakan, demeç, kamuoyu ve açıklandı* gibi her küme, alıcı için önemlidir. Verici, bu cümledeki her kümeye alıcının dikkatini çekmek isteyebilir. Böyle bir cümlede, eğer verici bu kümelerden birinde özel bir amaçla baskı yapmak zorunda değilse o zaman *bakan* ve *demeç* kelimeleri birbirine yakın birer ton baskısı ile söylenir. Ancak, *açıklandı* sözü ise mesajın tüm ağırlığını kendi üzerine çekecektir. Bu tip cümlelerde temel vurgu hecesi nefes baskısının en güçlü olduğu hecedir. Ancak, en güçlü ton baskısı ise bu hecede değildir. Cümlenin tonu ise baştan sona doğru yavaşlayan bir düşüş gösterir. Cümlenin temel vurgu hecesinde ton en alçak düzeyde olduğu hâlde, alıcı bunu en yoğun (*intensif*) hece olarak algılar çünkü onu izleyen heceler, ton ve soluk baskısı açısından ondan daha alçak düzeydedir. Burada verilen örnek dolayısıyla belirtelim ki konuşmanın çok çeşitli türlerinde vurgu ve ton birbirini izleyen farklı şekillenmeler gösterir.

Konuşma niteliğindeki çeşitli cümle kalıplarının anlamca temel oluşturan kelimelerinde hem vurgu hem de ton önemli bir yer tutar ve yukarıda birkaç örneği gösterilen kelimelerdeki ilgili hecelere getirilir. Çeşitli cümle türlerine göre de yine anlam temelinde bir vurgulama ve tonlamaya bağlanır.⁸ Bu nedenle konuşmadaki temel vurgular, sözün anlam aşamasını oluştururken vurgulu kelimelerde ya da cümlenin anlamca başka kelimeleri üzerinde varlık gösteren tonlamalar ise sözün estetik aşama ve niteliğini oluşturur. Böylece dilin temel amacı, anlam ve anlaşma olan işleminde de hem yukarıda işaret edilen vurgu hem de dile biçim ve güzellik veren ton önemli bir yer tutar.

8. §. Yukarıda ele aldığımız vurgu ve ton konularında daha fazla örnekler sıralayarak konuyu dağıtmak istemedik. Ancak, bu vesile ile sayın ilgili ve yetkililere hatırlatmak istediğimiz önemli bir husus vardır. O da dilin *ses bilgisi (fonetik)* diye adlandırdığımız bölümünün gerek bir insanın kişilik yapısındaki ses bilgisine ilişkin değerler gerek toplumun dil ve kültür açısından bütün varlığını kaplayan ve ona tercüman olan niteliği dolayısıyla hak ettiği

8 Bu konuda dilin yapı ve işleyişi ile ilgili çok yönlü şekillenmeler ve ayrıntılı örnekler için N. Selen'in yukarıda gösterilen eserinin *Entonasyon Analizleri* (s. 29-30) bölümüne bakılabilir.

değerine yaraşır bir biçimde ele alınmamış olmasıdır. Ülkemizde gerek dilimizin genel ses yapısı gerek çeşitli lehçe ve ağızlarının ses bilgisi alanları üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmasına rağmen, ne yazık ki bugün elimizde dilin ses bilgisi alanını kapsayacak teknik gelişme özelliklerine sahip bir dil veya *fonetik laboratuvarımız* yoktur. Vaktiyle biz asistanlık yıllarımızda, fakülte de ses bilgisi ile ilgili çalışmalar yaparken fakültemiz (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi) profesörlerinden Amerikalı Prof. Lehman, Marschall yardımından gelecek bedelsiz cihazlarla fakültemizde bir *fonetik laboratuvarı* kurulabileceğini söylemiş ve bu girişime ön ayak olmak istemiştir. Ancak, daha o yıllarda bile fakülte deki bölüm ve ana bilim dallarınının 30'u aşan çokluğu dolayısıyla fakülte katlarında bu işe tahsis edilecek uygun bir yer bulunamadığı için ne yazık ki bu girişim gerçekleşme olanağı bulamamıştır. Daha sonraki yıllarda bizim Hamburg'da müteveffa Prof. Dr. A. Von Gabain ile üniversitenin Doğu Bilimleri Enstitüsünde (*Orientalische Abteilung*) çalıştığımız ve fonetikçi Prof. Dr. von Essen'in de ders ve seminerlerini izlediğimiz dönemde (1958), von Essen tarafından bana bir fonetik laboratuvarının kurulabilmesi için gerekli bütün cihazların bir listesi verilmişti. Ben de bu listeyi fakültemiz dekanlığına ulaştırarak gereğinin yerine getirilmesi talebinde bulunmuştum. Ancak, üzülerek belirtiyim ki bu girişim için de yine belirtilen yer yetersizliği dolayısıyla gerçekleşme olanağı bulunamamıştır. Son olarak Prof. Dr. Volkan Çoşkun'un girişim ve çalışmaları, Dr. Atilla Kırıl'ın da mali desteği ile 2002 yılında Muğla'da kurulmuş olan *Fonetik Araştırma ve Uygulama Merkezi* de daha sonraki yıllarda bilemediğimiz bazı nedenlerle sökülmiş olduğundan ne yazık ki bugün artık işlemez bir duruma düşmüştür.

9. §. Yukarıda yapılan kısa açıklamalardan anlaşılacağı üzere, insan ancak dili sayesinde bir toplum hayatı gösterebilmekte ve ses bilgisi sayesinde de dilin yapı ve işleyiş özelliklerinin ayrıntılarına inebilmektedir. Bu nedenle Almanya başta olmak üzere, Batı'nın hemen bütün ülkelerinde dilin ses bilgisi yapısını her yönü ile ayrıntılı olarak değerlendiren fonetik laboratuvarlarının ta yirminci yüzyıl başlarından beri düzenli olarak faaliyet göstermesine rağmen, ne yazık ki ülkemizde bu alanın daha kendi niteliğine yaraşır bir teknolojiye kavuşmamış olması, yalnız ses bilgisi üzerinde çalışanları değil, her hâlde, dilin bütün bölümleri üzerinde çalışan meslektaşlarımızı da üzen ve düşündüren bir durumdur. Bu nedenle, ülkemizde dil ve ses bilgisi alanındaki çalışmalardan beklenen verim ve sonuçları sağlayabilecek bir fonetik laboratuvarının kurulabilmesi de ancak Türk Dil Kurumunun öncülük ve girişimi ile gerçekleştirilebilir diye düşünerek yazımıza son veriyoruz.